

การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

(พ.ศ. 2325 - 2394)

นางสาวอัจฉรา กาญจนรัมย์

ศูนย์วิทยทรัพยากร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคำหลักสูตรปริญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต
ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2523

THE REVIVAL OF BUDDHISM DURING THE EARLY BANGKOK PERIOD

1782 - 1851

Miss Achara Kanchanomai

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts

Department of History

Graduate School

Chulalongkorn University

1980

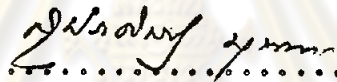
หัวข้อวิทยานิพนธ์ การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325 - 2394)

โดย นางสาวอัจฉรา กาญจนมัย

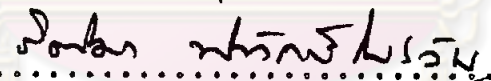
ภาควิชา ประวัติศาสตร์

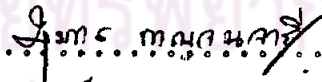
อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร.สุนทร ณ รั้งมี
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ปิยนาด มุมนาค

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาคำหลักสูตรปริญามหาบัณฑิต

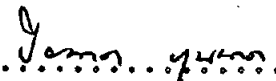

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุประสิทธิ์ มุมนาค)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ สิตีมา พิทักษ์ไพรวรรณ)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุษกร กาญจนจारी)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุนทร ณ รั้งมี)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ปิยนาด มุมนาค)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หัวข้อวิทยานิพนธ์   การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394)

ชื่อนิสิต   นางสาวอัจฉรา กาญจนมัย

อาจารย์ที่ปรึกษา   รองศาสตราจารย์ ดร.สุนทร ณ รั้งมี
   ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ปิยนาด บุณนาค

ภาควิชา   ประวัติศาสตร์

ปีการศึกษา   2522

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มุ่งวิจัยถึงสาเหตุการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2394 และศึกษารายละเอียดของการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาตลอดจนพิจารณาถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม เศรษฐกิจ และการปกครอง

ในการวิเคราะห์ ได้ศึกษาถึงพื้นฐานทางสังคม และแนวความคิดที่มีผลต่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นเหตุผลของผู้นำการปกครอง ระบุรายได้ และอิทธิพลบางประการควบคู่กับความเชื่อและแนวความคิดของผู้นำประเทศและประชาชนทั่วไปที่มีส่วนผลักดันให้มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาทั้งในค่านิยมและบุคคล ในค่านิยม คือ การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดซึ่งได้ทำการก่อสร้างเป็นการใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้ ได้ศึกษาถึงสาเหตุที่ทำให้มีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดทั้งในค่านิยมและการเมือง พิจารณาวิธีดำเนินการในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดดังกล่าวซึ่งมีผลต่อสภาพสิ่งแวดล้อม และประชากรที่อยู่อาศัยภายในวัด สำหรับในค่านิยมคือ พระสงฆ์ได้ศึกษาถึงการอุปถัมภ์พระสงฆ์ของรัฐในรูปแบบต่าง ๆ ศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์โดยดูจากสาเหตุการเข้ามาบวช ตลอดจนการดำเนินชีวิตและความประพฤติของพระสงฆ์ รวมตลอดถึงโคکنครว่า รายละเอียดเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งถือกันว่าเป็นการฟื้นฟูพระพุทธ

ศาสนาครั้งสำคัญ

จากการวิจัยพบว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระพุทธศาสนาได้รับการทำนุบำรุงจากบุคคลหลายกลุ่มในสังคม แต่มีขุนนางสังเกตว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา จากการที่ฝ่ายอาณาจักรเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการฟื้นฟูอย่างใกล้ชิด ทำให้รูปแบบการปกครองในฝ่ายพุทธจักรบางประการคล้ายคลึงกับรูปแบบการปกครองของรัฐ อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่า การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยนี้มุ่งในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดเป็นสำคัญ จึงทำให้เกิดวัดวาอารามเป็นจำนวนมาก ประกอบกับการที่วัดมีที่ดินและแรงงานชาวน ทำให้วัดมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลให้สถาบันพุทธศาสนาสามารถทำหน้าที่ทางสังคมได้ดี เหตุนี้พระสงฆ์จึงมีบทบาทในฐานะเป็นที่พึ่งพิงของชาวไทยในสมัยนั้นโดยทั่วไป

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Thesis Title   The Revival of Buddhism During the Early
   Bangkok Period 1782-1851.

Names   Miss Achara Kanchanomai

Thesis Advisor   Associate Professor,   Sunthorn Na - Rangsi, Ph.D
   Assistant professor Piyanart Bunnag

Department   History

Academic   1979

Abstract

This thesis is an analysis of the revival of Buddhism during the early Bangkok period 1781-1851 AD. The research is intended to study the social originality and philosophical concepts of the elites and the people which affected the revival of Buddhism both in material aspects and monastic personages. The material aspects of the revival were the monastery construction and restoration which were mostly done in the early Bangkok period. In this connection emphasis is made on the following considerations : political and social causes, the process of the construction and restoration and its effects on the environment and people surrounding the monastery. As regards monastic personages emphasis is made on the government support in various forms, their status, their ways of life and behaviours. The study is also focused on the establishment of the Dhammayuttika Nikāya in the reign of King

Rama III which is believed to be a very important event in the history of Buddhism in Thailand.

The research reveals that the revival of Buddhism in this period was carried out by people of various classes; however, the role of the king was distance. It may be said that the major aspect of the revival was concentrated on the monastery construction and restoration, this led to the coming into being of a great number of the monasteries. With their lands and other properties donated by many people the monasteries had a sound economic stability which provided them with the strength to serve The Thai community of that time materially and spiritually.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.สุนทร ณ รั้งมี และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ปิยนาด บุณนาค ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษา และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ อย่างดียิ่งตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสำเร็จเรียบร้อย นอกจากนี้ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ชิตีมา พิทักษ์ไพโรจน์ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุษกร กาญจนจारी ที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการแก้ไขข้อบกพร่อง และให้คำแนะนำอันมีค่าแก่ผู้วิจัย

ขอกราบนมัสการ พระคุณเจ้าวัชรบรรณิเวศ ๗ วัดมหาธาตุ ๗ วัดพระเชตุพน ๗ และสำนักปฏิบัติธรรม อาศรมวิเวกสันติธรรม อ.หัวหิน ที่ได้ให้ความช่วยเหลือในค่านเอกสาร และข้อเท็จจริงบางประการแก่ผู้วิจัย

นอกจากนี้ ขอขอบคุณอย่างยิ่งสำหรับความช่วยเหลือของ "พี่ เพื่อน และน้อง" ในการหาข้อมูล แปลเอกสาร จักพิมพ์ ตลอดจนแก้ไขตรวจทานและเรียงพิมพ์วิทยานิพนธ์จนสำเร็จเป็นรูปเล่ม ผู้วิจัยซาบซึ้งในความช่วยเหลือดังกล่าวทั้งในค่านกำลังกายและกำลังใจ ของทุกท่าน

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้คงจะไม่สำเร็จถ้าหากมิได้รับการอุปการะอย่างดียิ่งจากคุณอภิวัฒน์ กาญจนโนมัย พี่ชายที่เคารพของผู้วิจัย และถ้าหากปราศจากการให้กำลังใจของ พ่อ แม่ พี่ และญาติทุกท่าน วิทยานิพนธ์อาจต้องใช้เวลาทำต่อไปอีกนาน ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณอย่างสูง มา ณ ที่นี้.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อัจฉรา กาญจนโนมัย

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
กิตติกรรมประกาศ	ช
รายการตารางประกอบ	ฅ
รายการแผนภูมิประกอบ	ญ
บทที่	
1. บทนำ	1
2. สภาพสังคมและแนวความคิดที่มีอิทธิพลต่อ "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา"	4
3. การสร้างและการปฏิสังขรณ์วัด	37
- สาเหตุการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	37
- เบื้องหลังการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด	60
- สภาพและสิ่งแวดล้อมของวัด	72
- การอุทิศที่ดินและแรงงานให้แก่วัด	76
4. การฟื้นฟูสถาบันสงฆ์	85
- สภาพพระสงฆ์ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์	85
- รัฐกับการอุปถัมภ์สถาบันสงฆ์	90
- สถานภาพของพระสงฆ์	126
- ธรรมเนียม: การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของพระวชิรญาณเถระ	146
5. ผลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม เศรษฐกิจ และการปกครอง	165
6. สรุปการวิจัยและขอเสนอแนะ	244
บรรณานุกรม	249
ภาคผนวก	276
ประวัติการศึกษา	283

รายการตารางประกอบ

ตารางที่

หน้า

1.	อัครานิตยภัตที่ถวายแก่พระสงฆ์สามเณรในปลายรัชกาลที่ 3	123
2.	เปรียบเทียบการจ่ายนิตยภัตในสมัยรัชกาลที่ 1 กับสมัยต้นรัชกาลที่ 3	125
3.	จำนวนพระสงฆ์ที่สอบพระปริยัติธรรมไค้และตก พ.ศ. 2388 และ พ.ศ.	169
4.	อัคราส่วนระหว่างผู้เรียนและผู้สอนพระปริยัติธรรม พ.ศ.2391	171

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการแผนภูมิประกอบ

แผนภูมิที่

หน้า

1.	การปกครองคณะสงฆ์สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	105
2.	เปรียบเทียบลักษณะทางสถาปัตยกรรมของวัดในสมัยรัชกาลที่ 1 – 2 กับ รัชกาลที่ 3	214

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นเวลานาน หากศึกษาถึงประวัติศาสตร์ศาสนา จะพบว่าอย่างน้อยที่สุดชาวไทยรับเอาพระพุทธศาสนาตั้งแต่มัยสุโขทัย และได้สืบเนื่องการยอมรับนับถือมาโดยตลอด ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าว การนับถือพระพุทธศาสนาของชาวไทยอาจเข้มข้นหรือเจือจาง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมในสมัยนั้น ๆ

สำหรับในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นช่วงที่พระพุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาอีกครั้ง การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในช่วงนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นพื้นฐานของพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน ฉะนั้นการเข้าใจสภาพพระพุทธศาสนาในช่วงที่ได้รับการฟื้นฟูดังกล่าว อาจใช้อธิบายสภาพของพระพุทธศาสนาในปัจจุบันได้

เป็นที่ยอมรับกันว่า สถาบันพระพุทธศาสนาเคยมีอิทธิพลต่อสังคมไทยมาก แต่ยังไม่มีการศึกษาถึงสังคมไทยในอดีตดังกล่าวอย่างจริงจัง การศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ อาจทำให้เห็นลักษณะการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมและบทบาทของสถาบันพระพุทธศาสนาในอดีตซึ่งอาจนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ

1. เพื่อศึกษาสภาพทางสังคม และแนวความคิดที่มีผลต่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของบุคคลระดับผู้ปกครอง และประชาชนทั่วไปในระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2394
2. เพื่อศึกษาขอบเขตของการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาดังกล่าวในค่านิยม ค่านิยม ศาสนวัตถุ และศาสนบุคคลซึ่งเป็นรายละเอียดของการปรับปรุงพระพุทธศาสนาครั้งนี้

3. ศึกษาอิทธิพลของสถาบันพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม เศรษฐกิจ และ การปกครอง

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเรื่องนี้เฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2394 ซึ่งเป็นช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 การที่ไม่วิจัยครอบคลุมถึงรัชกาลที่ 4 ด้วยนั้น เพราะเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีบทบาทในวงการคณะสงฆ์มากเฉพาะในสมัยเมื่อทรงผนวชเท่านั้น อย่างไรก็ตามการวิจัยครั้งนี้มีขอบข่ายในการศึกษาถึงสาเหตุ และการดำเนินการเกี่ยวกับการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด การฟื้นฟูสถาบันสงฆ์และศึกษามหาวิทยาลัยและพระที่มีต่อสังคม

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยทำการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) นอกจากนี้ได้ใช้วิธีการศึกษาวิเคราะห์หาคำให้การสำรวจวัดต่าง ๆ ที่สำคัญ หากปราศจากหลักฐานทางโบราณคดีที่สืบทอดมาถึงปัจจุบันแล้ว อาจได้ข้อมูลที่ไม่วางชัดเพียงพอที่จะนำมาทำการวิเคราะห์วิจัยได้

เนื่องจากเอกสารส่วนใหญ่เป็นเอกสารทางราชการ ซึ่งทำให้เห็นสภาพการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาโดยสถาบันการปกครองเท่านั้น ผู้วิจัยจึงต้องใช้เอกสารทางค่านววรรณกรรมที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เพื่อช่วยในการสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพุทธศาสนากับประชาชน

นอกจากนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์ (Interview) ผู้มีความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทั้งฆราวาสและพระภิกษุ

หลักฐานที่ใช้ในการวิจัย

เนื่องจากการวิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากเอกสารเป็นสำคัญ จึงได้ค้นคว้าเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) จากห้องสมุดควชิรญาณและ หอจดหมายเหตุแห่งชาติซึ่งประกอบด้วยจดหมายเหตุ หมายรับสั่ง ราชสารตรา พระราชกำหนด กฎหมาย ประกาศต่าง ๆ หนังสือโต้ตอบ ตลอดจนวรรณกรรม ตำรับตำรา คัมภีร์ พงศาวดาร ตำนาน ประวัติและตำราภาพต่าง ๆ นอกจากนี้ได้ศึกษาเอกสารชั้นต้นที่ได้ตีพิมพ์แล้ว ซึ่งมักจะเป็นประวัติวิคต่าง ๆ ส่วนประวัติวิคที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ได้ค้นคว้าจาก กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

สำหรับเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ค้นคว้าจาก หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดอักษรศาสตร์ หอสมุดมหาจุฬาราชวิทยาลัย หอสมุดมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย และศูนย์เอกสารแห่งประเทศไทย ซึ่งหลักฐานที่ใช้มีทั้งที่เป็นบทความ หนังสือ และวิทยานิพนธ์

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

อย่างน้อยที่สุด ผลการค้นคว้าวิจัยจะให้ความรู้เกี่ยวกับสถาบันพระพุทธศาสนาในวงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตลอดจนความสำคัญของสถาบันนี้ที่มีต่อสังคม และอาจทำให้เห็นข้อดีข้อเสียในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในช่วงระยะเวลาดังกล่าวซึ่งสามารถนำมาเปรียบเทียบกับปัจจุบัน ยิ่งกว่านั้นเป็นความต้องการของผู้วิจัยที่ปรารถนาจะให้เกิดการค้นคว้าประวัติศาสตร์ในค่านิยมมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่